

*В.П. Антонюк, д.е.н.,
В.І. Ляшенко, д.е.н.,
О.Ф. Новікова, д.е.н.,
Є.В. Котов, к.е.н.,
М.М. Чумаченко*

**ПРОГРАМА СТВОРЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
РОБОЧИХ МІСЦЬ У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ
ОБЛАСТЯХ НА ПЕРІОД ДО 2017 РОКУ
І НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА ЇЇ ПРОЕКТУ**

Донецька та Луганська області є найбільш потужними в економічному плані та найбільш густонаселеними регіонами України. На початок 2014 р. у Донецькій області проживало 4384 тис. мешканців, у Луганській – 2240 тис., що складало 14,6% всього населення України¹. Ці регіони мали також найбільшу кількість економічно-активного населення: Донецька обл. – 2134 тис., Луганська – 1078 тис.², що становило майже 15 % у загальній кількості економічно активного населення України. Останніми роками в цих областях зменшувалися можливості зайнятості, що загострювало проблеми працевлаштування. Однак найбільш гостро проблема зайнятості постала внаслідок сепаратистських дій, обумовленого ним збройного конфлікту, що призвело до згортання роботи багатьох підприємств. В областях відбулося скорочення кількості юридичних осіб. Якщо до початку 2014 р. їх кількість збільшувалася, то за 2014 р. їх чисельність у Донецькій області скоротилась на 13,6,

¹ Демографічний щорічник «Населення України», 2013 рік / Державна служба статистики України . – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

² Статистичний збірник «Економічна активність населення України», 2013 рік / Державна служба статистики України. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

у Луганській – на 7,3 тис¹. Це обумовило зростання безробіття. Якщо в 2013 р. його рівень у Донецькій області становив 8,2% (за методологією МОП), то до кінця 2014 р. він перевищив 11%. Тому виникла гостра необхідність розробки програми збереження і створення робочих місць у даних регіонах України. Міністерством економічного розвитку і торгівлі було підготовлено *проект Програми створення та збереження робочих місць у Донецькій та Луганській областях на період до 2017 року*², який визначав основні підходи до вирішення проблеми, що є дуже актуальною, адже значна частина території цього регіону зазнала бойових дій, підприємства та установи були зруйновані або призупинили свою діяльність. Упродовж періоду, на який розрахована програма, планувалося відновити інфраструктуру областей, створити сприятливі умови для працевлаштування як місцевим мешканцям, так і внутрішньо переміщеним особам. Аналіз проекту Програми створення та збереження робочих місць у Донецькій та Луганській областях на період до 2017 року є якісним, ґрунтовним програмним документом, спрямованим на розв’язання значного кола проблем подолання системної кризи в Україні та її східних регіонах у Донецькій та Луганській областях. У той же час він має можливість для подальшого удосконалення.

Метою статті є аналіз змісту проекту програми та наукової експертизи щодо можливостей його удосконалення і умов вирішення проблем.

Метою програми було визначено забезпечення стабілізації, відновлення та соціально-економічного розвитку східних регіонів України, збереження існуючих та створення нових робочих місць на територіях, постраждалих від наслідків

¹ Дані державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

² Мінсоцполітики презентувало програму створення робочих місць та стабілізації зайнятості на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247465978&cat_id=244276429.

збройного конфлікту, зокрема у Донецькій та Луганській областях (далі – Східні регіони).

Визначено, що розроблення програми обумовлено необхідністю розв'язання проблем, які виникли у соціальній сфері, та забезпечення життєво важливих потреб населення, у першу чергу шляхом збереження, прискореного відтворення та створення нових робочих місць як основи зайнятості та добробуту людей. Це мало здійснюватися шляхом: забезпечення консолідації зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, організацій роботодавців і профспілок щодо стабілізації економіки постраждалих регіонів для відновлення їх життєдіяльності; відновлення інфраструктури, що зазнала повної або часткової руйнації; дотримання прав і гарантій громадян, у тому числі на працю; створення умов для повернення громадян східних регіонів. Наголошується, що необхідною умовою реалізації програми є виконання урядових ініціатив з установами миру в східних регіонах, а також забезпечення взаємозв'язку економічної політики держави в напрямі європейської інтеграції та активної політики сприяння зайнятості.

Передумовою розробки програми став аналіз існуючого стану та проблем. Головною проблемою східних регіонів на сьогодні є збройний конфлікт. Унаслідок бойових дій в окремих населених пунктах повністю зруйновано інфраструктуру та розбалансовано систему життєзабезпечення, економіка східних регіонів зазнає значних збитків. Зупинено понад 20 тис. підприємств (60%), більшість з яких є підприємствами малого та середнього бізнесу. Жителі східних регіонів змушені лишати обжиті місця та виїжджати до інших регіонів. Залишені об'єкти інфраструктури занепадають або знищуються.

За незначний період до регіональних штабів із розміщення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території країни та районів проведення антитерористичної операції звернулися за допомогою десятки тисяч осіб із східних регіонів. Ймовірно, кількість таких осіб може збільшитися, оскільки в районах проведення антитерористичної операції проживає більш ніж 4 млн, а інтенсивність такого переміщення

зростає у зв'язку з відновленням збройного протистояння. На сьогодні здійснюються заходи, які спрямовані на забезпечення соціальної підтримки зазначених громадян, у тому числі забезпечення тимчасовим поселенням, призначення різних видів соціальної допомоги. Для цих людей організовано системну роботу всіх профільних структур у сфері соціального захисту населення, зокрема щодо соціального супроводу сімей, що попали у складні життєві обставини, надання соціальних послуг, призначення та продовження усіх належних страхових виплат, у тому числі самотнім матерям, ветеранам, інвалідам та іншим соціально вразливим категоріям. За місцем тимчасового проживання працездатним особам надається допомога з пошуку роботи та працевлаштування, реєстрації та перереєстрації безробітних, призначення (поновлення) виплати допомоги по безробіттю за спрощеною процедурою. Однак можливості працевлаштування є обмеженими, що обумовлено сучасним станом економіки області.

Економічний потенціал Донецької та Луганської областей. В економічному аспекті Донецька та Луганська області мають вигідне географічне розташування для транскордонного та міжрегіонального співробітництва і високорозвинений багатогалузевий господарський комплекс, значні запаси вторинних ресурсів та їх доступність, розвинену транспортну інфраструктуру, наявність науково-технічного та виробничого потенціалу у вугільній промисловості, електроенергетиці, машинобудуванні, металургії, хімії для розробки і освоєння інновацій, а також наявність природно-рекреаційного та історико-культурного потенціалу для розвитку туризму і культури.

Так, питома вага валового регіонального продукту Донецької та Луганської областей складала 15,7% загального продукту по Україні за підсумками 2012 р. (Донецька область – 11,7%, Луганська – 4%), що свідчить про значний економічний потенціал цього регіону.

У *Донецькій області* в 2010-2013 рр. існували явні переваги перед іншими регіонами України, зокрема: наявність багатогалузєвої мінерально-сировинної бази, рекреаційних місць і цілющих

родовищ, території природно-заповідного фонду. Область забезпечувала більше 90% загальнодержавного видобутку кам'яної солі та вогнетривкої глини (перше місце за обсягом видобутку), 79% флюсового вапняку, 50% кам'яного вугілля, в том числі коксівного – 74%. В області – 90% земельного фонду – ґрунти чорноземного типу. Мінерально-сировинна база регіону була однією з найбільш багатогалузевих та розвинених за обсягами видобутку і видами корисних копалин в Україні, чверть якої експортувалася. Розвідано 677 родовищ із 40 видів мінеральної сировини, з яких близько 300 родовищ розробляються, з них щодо рідкісних, рідкісно-земельних, кольорових металів, а саме Мазуровського, Азовського родовищ, Новодмитрівського рудопрояву свинцю та цинку. Поглиблювалася переробка природної мінеральної сировини, із залученням іноземних інвестицій створювалися нові сучасні виробництва будівельних матеріалів: з гіпсу – виробництво гіпсокартонних панелей та плит, сухих будівельних сумішей (ТОВ «Кнауф Гіпс Донбас», ТОВ «Лафарж»), з вогнетривкої глини – виробництво керамічної плитки, керамічних мас (ТОВ «Керамічні маси», ТОВ «Зевс Кераміка») тощо. Проте потребує впровадження комплексного видобутку корисних копалин та технологій з переробки техногенних родовищ з отриманням продукції кінцевого споживання. Металургійний комбінат ім. Ілліча вже створює на базі хіміко-металургійної фабрики сучасне виробництво з переробки відходів збагачення Мазуровського родовища рідкісних металів.

До світової фінансової кризи в Донецькій області спостерігалися високі темпи зростання промислового виробництва (у машинобудуванні, металургії та обробленні металу, виробництві будматеріалів, скла, хімічній та нафтохімічній промисловості), а також у виробництві сталі, чавуну, прокату чорних металів. Більше половини реалізованої промислової продукції відповідало міжнародним стандартам якості. У 2013 р. у Донецькій області зафіксовано зростання обсягів виробленої продукції у виробництві харчової промисловості, напоїв і виробів з тютюну на 1,8% порівняно з 2012 р., у той час як вироблення про-

дукції машинобудування знизилось на 21,2%, хімічної і нафтохімічної продукції – на 11,1%, виробництво будівельних матеріалів – на 8,7%.

У Луганській області сформувалися три крупні промислові вузли, а саме: Луганський вузол, спеціалізацію якого визначають підприємства металообробки, машинобудування і легкої промисловості; Алчевсько-Стахановський – металургійні і машинобудівні підприємства; Лисичансько-Рубіжансько-Северодонецький – хімічні та нафтохімічні. Вугільна галузь переважно базується на півдні області в Краснодонському, Антрацитівському та Свердловському районах, а також у містах Ровеньках і Красному Лучі.

Основу економіки Луганської області складають підприємства машинобудування, металообробки, легкої промисловості, металургії, хімічної та нафтохімічної галузей. У Луганській області видобувалося більше 30 % кам'яного вугілля України. Переробна промисловість забезпечувала 85,2 % від загального випуску товарів, зокрема це: нафтопереробний завод ЗАТ «ЛІНІК», м. Лисичанськ (його потужність складає 16 млн т продуктів нафтопереробки на рік, єдиний в Україні комплекс з виробництва пропілену, ВАТ «Алчевський металургійний комбінат» – одне з найрозвинутіших підприємств області, що має найбільший обсяг експорту, серед інших підприємств чорної металургії – ВАТ «Стахановський завод феросплавів», ЗАТ «Луганський трубний завод», Лутугинський державний науково-виробничий валковий комбінат. Кольорова металургія представлена СП «Інтерсплав».

Провідними підприємствами хімічної промисловості, якими вироблялося до 70 % продукції галузі, є: ЗАТ «Северодонецьке об'єднання «Азот» (мінеральні добрива, метанол, аміак, ацетилен, оцтова кислота, побутова хімія), Северодонецьке ВАТ «Склопластик», Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря» (вибухові речовини), ТОВ «Рубіжанський «Краситель», ВАТ «Ліссода», ТОВ НВП «Лисичанський ГТЗ». Провідними машинобудівними підприємствами області є ВАТ ХК «Луганськтепловоз», ВАТ «Стахановський вагонобудівний завод»,

ДП «Попаснянський вагоноремонтний завод», ВАТ «Краснолуцький машзавод», Консорціум «УкрБат», ВАТ «Первомайський електромеханічний завод», ТОВ «Луганський електромеханічний завод» та інші.

Легка промисловість представлена трикотажною, швейною, взуттєвою підгалузями. У структурі виробництва легкої промисловості швейна займала 86 %, взуттєва – 13,2 %. Всього в галузі здійснюють виробничу діяльність більше 80 підприємств різних форм власності. Провідними підприємствами є ВАТ фірма «Глорія Джинс», ЗАТ фірма «Лутри», ВАТ «Свердловська швейна фабрика», ТОВ «Салама», АТЗТ «Ровеньківська взуттєва фабрика».

Робота будівельного комплексу області спрямована на реалізацію програм житлового будівництва, газифікацію населених пунктів, будівництво об'єктів соціального і комунального призначення, збільшення виробництва і розширення асортименту будівельних матеріалів. Підприємства галузі у повному обсязі забезпечували попит області на будматеріали. Провідними виробниками будматеріалів були: ЗАТ «Лисичанський скляний завод «Пролетарій», КП «Лисичанський ЗЗБВ», ВАТ «Об'єднання «Склопластик», ТОВ «Лутугинський ЗБМ», ЧП «Момотов».

Наслідки кризових явищ. Варто відзначити, що впродовж останніх десятиліть у східних областях наростали кризові явища. За випуском ряду найважливіших видів продукції економіка областей була відкинута у минуле на 20-30 років, а за видобутком вугілля, виробництвом цементу, скла віконного, шкіряного взуття і деякими іншими показниками – більш ніж на 50 років. Основною причиною такого стану є технічна відсталість матеріального виробництва та перевантаженість його підприємствами галузей важкої промисловості. Більшість технологічного обладнання на цих підприємствах експлуатувалося понад 40 років. Продукція, що вироблена за старими технологіями, не витримувала конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Формувалась тенденція зменшення видобутку вугілля, виробництва готового вугілля, електроенергії. Генеруючі потуж-

ності теплових електростанцій областей використовувалися лише на 25-30% від установлених.

До загальнодержавних проблем додалися специфічні регіональні, пов'язані з початком процесу реструктуризації вугільної промисловості і закриттям безперспективних вуглевидобувних і вуглепереробних підприємств, які у багатьох містах і селищах області були містоутворюючими. У результаті гірничих підріток посилилась руйнація житлового фонду і промислових споруд, комунікацій, транспортних мереж. Скорочення і зупинка виробництва в областях викликали багаторазове зростання соціальних проблем, найважливіша з яких – проблема зайнятості. Чисельність незайнятого працездатного населення збільшилася в 2 рази.

Так, складна ситуація спостерігається у Луганській області. У 2013 р. випуск продукції в добуванні корисних копалин (крім кам'яного вугілля) та розробленні кар'єрів скоротився на 54,4%, виробництво продукції переробної промисловості – на 11%. Зниження обсягів виробництва торкнулось і харчової промисловості (на 1,5% у 2013 р. проти 2012 р.). У 2013 р. спад у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (крім машин і устаткування) у Луганській області відбувався швидшими темпами, ніж у цілому по країні (8,8% в області проти 5,8% у цілому по країні).

З початку 2014 р. внаслідок політичної й економічної кризи, збройного конфлікту відбувається зниження обсягів промислового виробництва, яке прискорюється. У Донецькій області порівняно з січнем-квітнем 2013 р. спад у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів складав 14,4%, у легкій промисловості – 30,1, у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – 32,1, у машинобудуванні – 37,3%. Негативні тенденції мали місце в Луганській області. У січні-травні 2014 р. порівняно з січнем-травнем 2013 р. спостерігалось скорочення випуску продукції на підприємствах з лиття металів на 59,7%, виробництві труб, порожнистих профілів і

фітингів зі сталі – на 33,5%, іншої продукції первинного оброблення сталі – на 22,8%.

Однак слід відзначити, що проблеми економічного розвитку цих областей обумовлені не лише сучасною кризою, їх причини були закладені у попередньому періоді внаслідок недостатності технологічних та структурних зрушень у провідних галузях економіки та ігноруванні потреб постіндустріальної модернізації.

Оцінка рівня модернізаційних процесів в областях на прикладі розвитку найбільших промислових міст. В останній чверті ХХ століття розпочалися суттєві модернізаційні процеси в економіці розвинутих країн на засадах постіндустріального і неоіндустріального розвитку. Ці концепції соціально-економічного розвитку домінують у державній політиці багатьох країн світу, конкуруючи між собою і визначаючи розвиток окремих з них. Так, стратегія розвитку промисловості Європейського Союзу до 2020 р. побудована на базі неоіндустріальної концепції. У березні 2010 р. ЄС була прийнята нова європейська стратегія економічного розвитку – «Європа 2020: Стратегія розумного, стійкого і інтегруючого зростання»¹. Один з її розділів присвячений проблемам формування і реалізації нової промислової політики Європи в умовах глобалізації. Цей розділ передбачає вирішення ряду завдань, спрямованих на диверсифікацію промисловості, створення сильної і конкурентоздатної промислової бази, розвиток розумного регулювання конкуренції і стандартизацію, поліпшення ділового середовища і активне використання енергозберігаючих технологій. Проведені в Інституті економіки промисловості НАН України дослідження рівня постіндустріальної та неоіндустріальної модернізації на прикладі найбільших промислових міст показали, що економіка областей знаходиться лише на початковій стадії модернізаційного процесу. Для оцінки було обрано групи економічних (ВРП та його структура, структура зайнятості за ВЕД), соціальних (рі-

¹Новая европейская стратегия "Европа 2020" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/content/307>.

вень урбанізації, очікувана тривалість життя та ін.) індикаторів, індикаторів знання й інновацій (окремі показники НДДКР, освіти, інтелектуального потенціалу тощо), які нормувалися до визначених еталонних значень для індустріальної, постіндустріальної та неоіндустріальної модернізації¹.

Проведені розрахунки дали змогу оцінити та розподілити міста Донецької та Луганської областей за рівнем модернізаційних процесів на три групи: лідери (> 70 пунктів), середняки (від 50 до 70 пунктів) і аутсайтери (≤ 50 пунктів) (табл. 1-2).

Таблиця 1

Індекси постіндустріальної модернізації деяких промислових міст Донецької і Луганської областей²

Міста Луганської області	2000	2005	2008	2010	Міста Донецької області	2000	2005	2008	2010
<i>Лідери</i>									
Луганськ	58	72	71	71	Донецьк	74	76	78	76
					Краматорськ	66	72	71	76
<i>Середняки</i>									
Алчевськ	55	62	67	66	Слов'янськ	60	60	57	57
Северодонецьк	55	68	59	56	Маріуполь	60	59	57	56
<i>Аутсайтери</i>									
Свердловськ	45	44	44	47	Артемівськ	52	50	50	49
Стаханов	46	45	44	45	Єнакієво	47	47	47	49
Рубіжне	48	47	43	44	Макіївка	53	53	47	47
Антрацит	41	40	41	43	Авдіївка	42	45	43	43
Красний Луч	43	42	40	43	Горлівка	53	43	41	41
Лисичанськ	42	40	41	42	Красноармійськ	38	41	36	37
Ровеньки	43	42	41	42	Харцизьк	45	44	45	34

¹ Ляшенко В.І. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? моногр. / В.І.Ляшенко, Є.В.Котов; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – Київ, 2015. – С. 53.

² Там само. – С. 89.

Таблиця 2

*Індекс неоіндустріальної модернізації промислових міст
Донецької і Луганської областей¹*

Міста Луганської області	2000	2005	2008	2010	Міста Донецької області	2000	2005	2008	2010
<i>Лідери</i>									
Луганськ	69	69	71	71	Донецьк	73	73	75	75
<i>Середняки</i>									
Алчевськ	66	64	64	65	Краматорськ	56	66	63	68
Северодонецьк	63	62	59	60	Маріуполь	56	59	60	60
Рубіжне	57	53	52	53	Слов'янськ	50	56	53	57
					Макіївка	53	57	52	51
					Артемівськ	48	51	51	51
<i>Аутсайтери</i>									
Антрацит	50	48	50	50	Єнакієво	46	47	49	50
Красний Луч	52	49	48	50	Авдіївка	40	41	43	44
Лисичанськ	49	48	49	50	Горлівка	52	46	44	43
Свердловськ	50	48	49	50	Харцизьк	44	45	46	37
Ровеньки	50	48	49	49	Красноармійськ	35	42	35	36
Стаханов	51	48	49	49					

Лідерами постіндустріальної модернізації були міста Луганськ, Донецьк та Краматорськ – інтелектуальні, виробничі і культурні центри областей. Серед середняків міста Алчевськ і Северодонецьк, які є великими індустріальними центрами Луганської області, в кожному з яких виробляється більше 22% промислової продукції регіону. Результати оцінки стадій розвитку постіндустріальної модернізації міст Донецької та Луганської областей показали, що усі міста знаходяться у підготовчій фазі, лише міста Донецьк і Слов'янськ були на «півкроку» попереду основної групи. Але і вони, відірвавшись трохи, подальшого прискорення у бік розвитку процесів постіндустріальної модернізації не проявляють. Головною перешкодою у прискоренні процесів постіндустріальної модернізації міст обох областей є орієнтація їх економіки на індустріальний розвиток. Серед лідерів неоіндустріального розвитку – «столиці» кожної з досліджуваних областей. Це лідерство забезпечене концентрацією

¹ Там само. – С.89.

на їх території транспортних, фінансових, освітніх і наукових центрів, наявністю сильного політичного впливу в регіоні.

Слід особливо підкреслити, що усі міста, які увійшли до перших двох груп (лідери і середняки), досягли цього завдяки проведенню на території міста науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, для яких необхідні кваліфіковані кадри і відповідні фінансові витрати.

У переважній більшості міст процеси постіндустріалізації і неоіндустріалізації носять стійкий «затухаючий» характер, що вимагає внесення у стратегії розвитку областей і міст термінових і рішучих заходів щодо зміни тенденцій, які склалися. Інакше на цих територіях можливе прискорення процесів деіндустріалізації, що призведе до подальшої деградації промислового потенціалу і звуження можливостей зайнятості та використання нагромадженого людського капіталу.

Стан ринку праці східних областей України. Зміни в регіональній економіці позначитись на макроекономічних показниках сфери зайнятості, прогноз яких з початку 2014 р. неодноразово переглядався у бік погіршення. За підсумками 2013 р. чисельність зайнятих осіб у східних регіонах становила майже 15% зайнятого населення усієї України (у Донецькій – 1968,1 тис. осіб, Луганській – 1011,7 тис. осіб, у цілому по країні – 20,4 млн осіб).

У Донецькій області рівень зайнятості населення упродовж 2010-2012 рр. перевищував середній показник по країні на 0,2-0,3 в.п. щороку, а в 2013 р. становив 60,3% (що відповідає середньому рівню по країні). У Луганській області упродовж 2010-2012 рр. рівень зайнятості зберігався традиційно нижче середнього по країні (на 1,2-1,9 в. п. щороку) і в 2013 р. становив 59,4% (проти 60,3% у середньому по країні).

З 1991 р. по 2013 р. у Донецькій та Луганській областях вдвічі зменшилась середньооблікова чисельність штатних працівників (як і в цілому по Україні). При цьому тільки за останні шість років (період подолання наслідків фінансової кризи) зазначений показник у цих областях зменшився більш ніж на

15%, зокрема в Донецькій області майже на 182 тис. осіб, у Луганській – на 81 тис. осіб.

Найбільше зменшення середньооблікової кількості штатних працівників з 2008 по 2013 р. по Донецькій області спостерігалось у містах Маріуполь (на 39 тис. осіб), Донецьк (на 25 тис. осіб), Краматорськ (на 13,8 тис. осіб) та у містах Харцизьк, Горлівка, Артемівськ, Слов'янськ. У Луганській області – у містах Лисичанськ (на 12,1 тис. осіб), Луганськ (на 8,8 тис. осіб), Алчевськ (на 8,4 тис. осіб), Северодонецьк (на 7,5 тис. осіб) та інших. Це обумовлено спадом економіки в цьому регіоні, високою залежністю від циклічності попиту та пропозицій на світовому ринку на металопродукцію, наслідками реструктуризації вугільної промисловості і закриттям безперспективних вуглевидобувних підприємств, що вплинуло на середньооблікову кількість штатних працівників убік зменшення: у період з 2008 по 2013 р. у Донецькій області – майже на 113 тис. осіб, у Луганській – на 44 тис. осіб.

Майже половина найманих працівників Донецької та Луганської областей працюють у промисловості, зокрема: близько 50% – у переробній галузі, з них майже 40 % на металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, решта – на виробництві хімічної продукції, коксу, продуктів нафтоперероблення, у машинобудуванні, в харчовій та легкій промисловості; близько 35% – у добувній промисловості, з них 90 % працівників добуває кам'яне та буре вугілля; близько 15% – забезпечують здійснення процесу постачання електроенергії, газу та води тощо.

Інша половина працівників забезпечувала розвиток областей у галузях освіти, науки та охорони здоров'я, спорту і відпочинку. Однак для обох областей залишається низьким рівень штатних працівників у будівельній галузі, сільському, лісовому та рибному господарстві, а також галузі програмного забезпечення, що пояснюється ситуацією зростання неформального сектору економіки в цілому по країні. Так, чисельність працюючих у неформальному секторі економіки зросла на 154,3

тис. осіб і в 2013 р. досягла 4,8 млн. осіб (23,6% загальної кількості зайнятих).

У східних регіонах середня оплата праці була традиційно вищою, ніж у цілому по Україні, що обумовлено домінуванням галузей з високою інтенсивністю та важкими умовами праці. Середньомісячна заробітна плата працівників за період січень-травень 2014 р. у Донецькій області становила 3853 грн, що на 16 % більше, ніж по Україні, у Луганській області – 3386 грн, що на 2 % більше, ніж по Україні, в тому числі у добувній промисловості – близько 6000 грн, у хімічній – 3824 грн, металургійному виробництві – 4409 грн. Така заробітна плата виплачувалася значно меншій кількості робітників порівняно з попередніми роками, що обумовлено значними звільненнями та зростанням безробіття.

Питома вага безробітних осіб у східних областях в 2013 р. становить 14,7% чисельності усього безробітного населення в Україні (у Донецькій – 165,6 тис. осіб, Луганській – 66,3, у цілому по країні – 1,57 млн осіб (тут і далі – за методологією МОП). Рівень безробіття Донецької області упродовж 2010-2012 рр. перевищував середній по країні на 0,3-0,5 в.п. щороку, а в 2013 р. становив 7,8% (проти 7,2% у середньому по країні). У Луганській області цей показник є традиційно одним із найнижчим серед інших регіонів. Так, у 2010-2012 рр. його величина була нижчою за середньоукраїнський рівень на 0,9-1,3 в.п. щороку, а в 2013 р. становила 6,2% економічно активного населення віком 15-70 років, поступаючись м. Києву (5,2%), Одеській (5,3%) та Київській (6,1%) областям.

У першій половині 2014 р. відбулося погіршення ситуації на ринку праці як у цілому по країні, так і Східних регіонах. Рівень безробіття (за методологією МОП) у першому кварталі 2014 р. у Донецькій області становив 9,1%, що перевищує середній по країні (8,8%), проте зростав повільніше (на 0,5 в.п. в області проти 0,8 в.п. у країні). У Луганській області він становив 8,4%.

У першому півріччі поточного року до державної служби зайнятості надійшла інформація про заплановане масове ви-

вільнення 106,5 тис. працюючих, із них у Донецькій області – 10 тис. осіб, у Луганській – 4,5 тис. осіб. Вивільнення працюючих, як правило, відбувається з підприємств реального сектору економіки, в основному промисловості та суміжних галузей внаслідок скорочення обсягів виробництва, спричиненого обмеженням ринків збуту, виведенням російського та частково білоруського інвестиційних капіталів. Для цих областей скорочення і зупинка виробництва викликали багаторазове зростання соціальних проблем. Однією з найважливіших є проблема зайнятості, маргіналізації ринку праці, зниження професійного рівня робочої сили, втрата інтелектуального капіталу внаслідок відпливу за межі цих регіонів малого та середнього бізнесу, працівників соціальної та культурної сфери, науки, освіти.

Задля збереження існуючих робочих місць роботодавці вимушені переводити працівників у режим неповної зайнятості, роботу в умовах скороченого робочого дня (тижня) або перебування в неоплачуваних відпустках на період припинення виконання робіт. Кількість працівників у Донецькій області, переведених з економічних причин на неповний робочий день, досягла 86 тис. осіб, або 8% загальної кількості працівників в області; у Луганській – 33,4 тис. осіб (7% загальної кількості працівників).

Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією є фактором, що обмежує як можливість працевлаштування безробітних, так і задоволення потреби роботодавців у працівниках. Так, у червні 2014 р. порівняно з червнем 2013 р. у Донецькій області в 2,3 раза збільшився показник навантаження зареєстрованих безробітних на одну вакансію (з 8 до 18 безробітних), у Луганській – з 8 до 9 безробітних. При цьому таке навантаження в цілому по Україні також зросло за рахунок переселенців із східних регіонів та АР Крим.

Напрями розв'язання проблем та подолання кризових процесів на регіональних ринках праці, які передбачені програмою. Враховуючи, що проблеми регіональних ринків праці та зайнятості акумулюють у собі результати та наслідки діяльності національної та регіональної економіки і мають важелі впливу

на стан соціальної сфери в регіоні, мета і цілі, які спрямовані на збереження і розвиток людського потенціалу східних регіонів та забезпечення їх сталого соціально-економічного розвитку, будуть досягатися виходячи із можливостей та потенціалу економіки Донеччини і Луганщини, з урахуванням їх специфіки природно-географічного розташування, можливостей сировинної бази, загального розвитку національної економіки, в тому числі пріоритетних галузей, які дадуть поштовх створенню нових робочих місць у суміжних галузях східних регіонів.

Урядом планується залучити технічну місію Міжнародної організації праці, яка, спираючись на досвід ООН у подоланні післявоєнних наслідків в інших країнах, надаватиме допомогу для максимального сприяння зайнятості та визначення найбільш ефективних для інвестування сфер економіки регіонів, перегляду підходів до здійснення соціального діалогу з урахуванням доцільності ефективного освоєння інвестицій за даними оперативної оцінки завданих збитків економіці та населенню для усунення наслідків кризи.

Під час визначення напрямів спрямування інвестицій для розвитку східних регіонів доцільно врахувати економічний та соціальний ефект їх освоєння, у частині наслідків створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки в Україні, що дасть поштовх створенню нових робочих місць у суміжних галузях. Зокрема, створення одного робочого місця у будівництві, суднобудуванні, авіабудуванні, машинобудуванні, в тому числі сільськогосподарському, забезпечить створення до 6-10 додаткових робочих місць у суміжних галузях (добувній та переробній галузі, зокрема у металургії та хімічній, нафтохімічній та електроніки), а також інших перспективних для східних регіонів, зокрема в туристичній сфері, сільському господарстві, в галузі програмного забезпечення та ІТ-індустрії.

Стратегія розвитку Донецької та Луганської областей повинна будуватися на основі моделі неоіндустріалізації, яка передбачає розвиток сфери високотехнологічної індустрії, автоматизації і комп'ютеризації технічної бази виробництва, заміну фізичної праці розумовою, що кардинальним чином помінє

характеру праці і структуру трудового потенціалу. Пріоритетному розвитку мають підлягати галузі і сектори економіки, що використовують досягнення фундаментальної і прикладної науки, інженерної і конструкторської думки для забезпечення переходу на інноваційний шлях розвитку.

Для забезпечення прискореного відновлення соціально-економічного стану східних регіонів діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, сторін соціального діалогу (із залученням міжнародних інституцій) будуть спрямовані на виконання таких завдань:

відновлення об'єктів інфраструктури, в тому числі соціальної (школи, лікарні, дитячі садочки тощо), транспортної (дороги, мости), торгово-промислової, комунально-житлової, що постраждали внаслідок збройного конфлікту;

забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємств, які здійснюють діяльність у пріоритетних галузях економіки як у східних, так і в інших регіонах;

сприяння розвитку сільськогосподарського виробництва (переробка, зберігання та реалізація сільськогосподарської продукції), а також ефективне використання новітніх розробок у сфері агротехніки, біотехнології й агроекології та створення і впровадження на основі інноваційних технологій високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин;

розширення туристичної сфери, в тому числі сільського „зеленого” туризму;

прискорення реструктуризації вугільної промисловості і закриття безперспективних вуглевидобувних і вуглепереробних підприємств та забезпечення соціальної підтримки працівникам вугільної галузі;

викорінення нелегального приватного видобування кам'яного та бурого вугілля і застосування праці на них неповнолітніх;

перехід на видобування і комплексну переробку сировини на основі найбільш досконалих технологій, які сприяють організації безвідходного виробництва;

переорієнтація підприємств, пов'язаних економічними, господарськими та соціальними зв'язками з Російською Федерацією, на внутрішній ринок або споживчі ринки країн-членів Європейського Союзу;

освоєння виробництва нових конструкційних матеріалів у хімічній та нафтохімічній промисловості для задоволення потреб високотехнологічних виробництв;

створення у машинобудуванні машин і обладнання нового покоління для металургійного і агропромислового комплексів, енергетики, транспорту, широке впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій, обладнання з числовим програмним управлінням, оптимізація виробничих потужностей гірничого машинобудування та розвиток виробництва складної побутової техніки;

сприяння розвитку малих підприємств та підтримка підприємницької ініціативи;

розвиток державно-приватного партнерства, в тому числі у сфері зайнятості;

створення умов для визначення «територій зростання»;

в енергетичній галузі – технічне переоснащення та оптимізація виробничих потужностей теплових електростанцій, впровадження екологічно чистих технологій спалювання вугілля, ефективних способів очищення газів та розробка альтернативних видів енергопостачання;

перехід до інноваційної моделі розвитку в легкій промисловості та інтенсивного оновлення виробничих потужностей, відхід від давальницьких схем виробництва, насичення споживчого ринку товарами легкої промисловості регіонального виробництва;

запровадження міжтериторіального і міжгалузевого перерозподілу робочої сили, включаючи можливості працевлаштування з наданням житла.

Очікувані результати реалізації програми. Результатом реалізації програми очікується відновлення виробничого та трудового потенціалу східних регіонів, збереження існуючих та створення нових робочих місць, зменшення обсягів нелегальної

(тіньової) зайнятості, зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, зменшення відпливу економічно активного населення за кордон. Очікується, що в 2014-2015 рр. у відбудову економіки східних регіонів буде вкладено значні обсяги бюджетних та інвестиційних ресурсів.

Наукова експертиза щодо можливостей удосконалення проекту програми. Аналіз показує, що зміст проекту програми є конструктивним, спрямованим на прогресивне відновлення та розвиток східних регіонів, збереження існуючих і створення в них нових робочих місць та подолання наслідків збройного конфлікту. Але можливості його удосконалення не вичерпано.

Головним недоліком програми є її спрямованість на відтворення існуючої, застарілої, переобтяженої базовими галузями структури економіки Донецького та Луганського регіонів, орієнтованими на технології 3-4 технологічних укладів. У той час як у всьому світі має місце збільшення питомої ваги сфери послуг, малого та середнього підприємництва шляхом упровадження саме в цьому секторі технологій 5-6 технологічних укладів, стимулювання цих процесів та створення нових робочих місць саме в цих сферах. Тому необхідно сприяти розвитку високотехнологічних інформаційних та інноваційних секторів економіки.

Не викликає сумніву необхідність переорієнтації збуту традиційних потоків товарного експорту на нові ринки. Але для цього необхідне створення відповідної інфраструктури. Зусиль лише Торгово-промислової палати для здійснення відповідних проривів замало. Тому необхідно шукати та широко використовувати іноземний досвід формування елементів відповідної інфраструктури стимулювання експорту. Одним із таких елементів є створення відповідних торгових домів, орієнтованих як на великі макрорегіони, так і на окремі країни.

Самотужки забезпечити відродження конкурентоспроможних підприємств легкої промисловості (швейної, трикотажної, взуттєвої та інших) складно та недоцільно. У зв'язку з цим

пропонується залучати для цього іноземних партнерів, що не передбачено проектом програми.

Поза увагою залишились вкрай важливі та актуальні проблеми переробки промислових і побутових відходів, які в східних регіонах загострились та не розв'язуються. Пропонується забезпечити створення підприємств із переробки промислових і побутових відходів, що вирішуватиме проблеми зайнятості та поліпшення екологічного середовища.

Слушною є пропозиція щодо розвитку в регіонах сфери туризму. Але її необхідно конкретизувати, розширити та спрямувати не лише на забезпечення розвитку "зеленого туризму", а модернізацію туристичної і рекреаційної галузі шляхом розвитку інфраструктури азовського узбережжя, природних парків та заповідників, індустріального й екстремального туризму.

Євроінтеграційні процеси розширюють можливості для модернізації освітніх процесів та надбання якісних трудових компетенцій. Пропонується включити до проекту програми положення з підвищення мобільності робочої сили та рівня її компетентності шляхом реалізації програм стажування в країнах ЄС, проходження там виробничої практики студентами, організації виїзду на сезонні роботи в зарубіжні країни.

У проекті програми чітко не визначено джерела та обсяги фінансування заходів. Це перетворює її в гарний декларативний документ та обумовлює недовіру щодо його реалізації. Тому доцільно обґрунтувати обсяги необхідних фінансових ресурсів та забезпечити залучення донецьких і луганських олігархів до фінансування й реалізації програми.

Поза увагою залишились питання реалізації програми за умов децентралізації влади та управління в Україні. Ці процеси можуть і сприяти, і перешкоджати реалізації програми. Ризики доцільно було б визначити та попередити.

У загальній частині програми визначено необхідність забезпечення консолідації зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, організацій роботодавців та профспілок щодо стабілізації економіки постраждалих регіонів для відновлення їх життєдіяльності. Але визначених у проекті програми

заходів щодо розвитку соціального діалогу та державно-приватного партнерства недостатньо. До них доцільно включити чинні механізми договірної регулювання соціально-економічних і соціально-трудова процесів взагалі та у сфері зайнятості зокрема. Це Угода регіонального розвитку між обласними та Кабінетом Міністрів України, регіональні стратегії розвитку, Генеральна, регіональні та галузеві угоди і колективні договори.

Необхідні умови реалізації визначених завдань та потреби переорієнтації економіки східних областей на нові зовнішні ринки збуту. Важливою передумовою економічного розвитку східного регіону є високий рівень професійно-кваліфікаційної підготовки фахівців, наявність достатньої кількості різнопрофільних спеціалістів практично в усіх галузях господарства. Подальше залучення кількості спеціалістів з вищою освітою в економіку народного господарства сприятиме забезпеченню сталого зростання виробництва.

Наявна власна трудоворесурсна база, її високий науково-технічний рівень – основа і запорука прискореного розвитку економіки регіону. Для східного регіону перспективним є розвиток лізингу, особливо в галузях із нагальною потребою оновлення технічного парку і технологій виробництва.

Внаслідок розриву економічних, господарських та соціальних зв'язків з Російською Федерацією загострюється проблема вивільнення працюючих з підприємств східних регіонів, продукція яких була орієнтована на ринки збуту країн-членів Митого союзу. Переорієнтація таких підприємств на внутрішній ринок або споживчі ринки країн-членів Європейського Союзу потребуватиме значних фінансових ресурсів, оскільки основні галузі спеціалізації східних регіонів є енергоємними та технологічно відсталими (вугільна галузь, чорна металургія, машинобудування, хімічна, нафтохімічна галузі).

Проте необхідно враховувати, що Донеччина і Луганщина є найменш залежними від внутрішнього ринку України, співвідношення експорту до ВРП тут сягає 85-91%, за кордон спрямовується більш як половина продукції видобувної та пе-

реробної промисловості. При цьому економіка Донецької та Луганської областей, всупереч стереотипам щодо залежності від російського ринку збуту, орієнтована на європейські південні ринки збуту. Частка Росії в експорті регіону (20,5%) нижча, ніж середня по Україні. При цьому частка експорту до ЄС (25,6%) перевищує на Донеччині та Луганщині частку експорту до Росії, а переважна його частина припадає на країни Азії та Африки.

Драматичний спад активності України на традиційних ринках збуту змушує до пошуку експортних ніш, ринків по той бік Чорного моря, нових можливостей у глобальній економіці, де центри зростання розташовані в країнах, що розвиваються. Регіон Перської затоки, Північна, Західна, Центральна, Південна Африка – нові потенційні джерела попиту та інвестицій в Україну. Так, партнерство з країнами Перської затоки здатне принести стратегічні інвестиції в транспортну інфраструктуру і ланцюжок створення доданої вартості в харчовій промисловості, перетворивши Україну на харчовий центр для країн, що розвиваються на Близькому Сході та в Африці. Незавершена урбанізація і гігантська кількість людей, які ще не є «забезпеченими споживачами», – відмінна стартова позиція для переорієнтації товаропотоків та розвитку агропромислового сектору економіки, для якого Україна та східні регіони мають значні природні ресурси.

Створення Торгового Дому Україна–Африка це пілотний проект зміни експортної структури, термінового позбавлення залежності економіки країни від однобічної орієнтації експорту на Росію, переорієнтації промислових пріоритетів України на нову географію – на країни Африканського континенту з використанням сучасних інтегрованих інформаційних технологій. Передумовою ідеї створення Торгового Дому саме з країнами Африки є чинники, які впливають на підставі аналізу еволюції GVCs (глобальних ланцюжків вартості), а саме: 1) відносно низький стартовий рівень середньодушових доходів в Африканських країнах в умовах урбанізації і диверсифікації економік веде до швидкого зростання попиту на продукти харчування

для населення і промислові товари, необхідні для розвитку інфраструктури; 2) низький рівень доходів у країнах Африки визначає попит на відносно дешеві недиференційовані товари, які Україна може експортувати негайно; 3) товари/продукція, які поставляються на ринки країн Африки, відповідають нижчим стандартам продуктів і процесів, ніж товари/продукція, що експортуються на ринки ЄС, і це надасть змогу українським товаровиробникам отримати певний перехідний період для гармонізації продукції за світовими стандартами; 4) українська економіка, яка продукує товар, має структуру господарства і траєкторії розвитку промисловості, аналогічні товароспоживачам у країнах Африки. Як результат, розвиток економіки України та розвиток економік країн Африки будуть стимулювати один одного.

Таким чином, природний потенціал створює передумови для отримання ключовою продукцією східних регіонів конкурентних переваг на європейському, азіатському, африканському ринках за умови залучення значних інвестицій у розвиток виробництва, зокрема у модернізацію індустріального виробництва, запровадження інноваційних технологій, заходів з енергозбереження, розвитку сільського господарства, харчової та легкої промисловості та переорієнтації на нові ринки збуту.

Висновки. Запропонований проект програми формує комплексний підхід у формуванні умов для прискореного відтворення старих та створення нових робочих місць, необхідних для забезпечення зайнятості й ефективного використання трудового потенціалу та подолання негативних наслідків воєнних дій для ринку праці цих областей. Він створює умови для відновлення об'єктів інфраструктури, промислових приміщень, житла та інших складових системи життєзабезпечення і буде сприяти поверненню біженців та мігрантів у східні регіони, що робить цей програмний документ політично зрілим та соціально привабливим. У той же час необхідно посилити модернізаційний аспект даного документа, сформулювати умови для неоіндустріального та постіндустріального розвитку даних територій, що створить необхідні умови подальшого прогресивного розвитку територій.

Доопрацьований та затверджений Кабінетом Міністрів України зміст програми доцільно широко представити у ЗМІ, особливо довести до відома населення цих регіонів, щоб змінити їх стан відчаю в реальні очікування покращення ситуації та життєвого рівня. Програма має значний політичний контекст і є вагомим важелем повернення довіри до влади населення східних регіонів. Але це стане можливим за умов дійсної та прискореної реалізації програми. Для попередження виникнення конфліктів щодо нереалізованості програми доцільно залучити представників громадськості (об'єднання із захисту прав громадян, профспілки, роботодавці тощо) до контролю за її виконанням.

Надійшла до редакції 19.11.2014 р.

***Ю.З. Драчук, д.е.н.,
Н.В. Трушкіна***

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ¹

Вугледобувні підприємства у процесі інвестиційно-інноваційної діяльності підпадають під вплив ряду ризиків, що негативно позначаються на виробничих та фінансових показниках. Компанії прагнуть зменшити ризики, що перебувають у сфері їх контролю, і враховувати можливі негативні наслідки ризиків, які не в змозі контролювати.

Актуальним завданням для вугледобувних підприємств є ефективне управління ризиками. І складним завданням у

¹ Дослідження виконано в рамках НДР ІЕП НАН України «Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки» (номер держреєстрації 0113U004371).